

Balassi Bálint katonai méltatása nem könnyű feladat. A hadtörténet kutatója nehezen tudja megtalálni azt a helyet, ami vitézi költészetünk eme legnagyobb alakját katonai szempontból megilleti. A kérdés megoldását három körülmény nehezíti. Elsősorban Balassi haditetteit, katonai érdemeit nem ismerjük olyan részletességgel, hogy ennek alapján megnyugtató módon ítélhessünk katonai értékéről. Másodsorban: nincs összefüggő, lélektani módszerek alapján kidolgozott katonai értékelési rendszerünk. A jó katona kritériuma más és más, aszerint, hogy hadvezérről, csapattisztról vagy egyszerű közkatonáról beszélünk. Koronként is változott a jó katona ideálja. A magyar hadtörténetírás még nem dolgozta fel azt az igen lényeges kérdést, hogy egyes korokban milyen követelmények alapján minősítették a katonákat, milyen tulajdonságok kellettek ahhoz, hogy valaki érvényesülhessen a hadipályán. Az irodalomtörténet művelője a költő Balassit versei után nagyjából kiforrott és elfogadott értékelési rend alapján értékelheti, a hadtörténész azonban nem ismeri megfelelő részletességgel a katona Balassi »művét«, és nem áll rendelkezésére kidolgozott értékelési rendszer sem. Ebből adódik azután a harmadik nehézség — és egyben feladatunk különlegessége, hogy versek alapján kell katonai méltatást írunk. Ismételjük: *versek alapján*. Mi ugyanis nem értünk egyet Takáts Sándorral, aki Balassi jellemének megértéséhez elsősorban leveleit akarta alapul venni.¹ Szerintünk a katona Balassi jellemének megrajzolásánál elsősorban verseire kell támaszkodni, leveleit és egyéb életrajzi adatait pusztán kiegészítő eszköznek lehet tekinteni a feladat megoldásához. A probléma irodalomtörténeti: mennyiben tarthatjuk igaznak a költő lírai vallomásait? Helyes-e Takáts felfogása, aki Balassi egyik legszebb költeményét, a hazafias érzés olyan gyönyörű megnyilatkozását is, mint az »O én édes hazám, te szép Magyarország« kezdetű versét, melyben búcsút vesz hazájától, sem tartja őszinte vallomásnak.² És a költő kétségbeesését, életének egyik legsötétebb szakaszában azért nem hiszi el, mivel akkor a bécsi utcalányokkal mulatgat.³ Szerintünk Takáts túlságosan leegyszerűsítette a kérdést: nem lehet kettő választani, külön szemlélni Balassi életét és alkotásait, egy ugyanazon személyiség megnyilvánulása mind a kettő. Értékelésében költészetét kell alapul venni.⁴ Ami Balassi életében, személyiségében lényeges, az, verseiben található. Botránnyai, kalandjai csak esetlegességek. Ezért tanulmányunkban Balassit *katonailag* elsősorban versei alapján fogjuk értékelni. Ezt annál is inkább jogosultabbnak tartjuk, mivel vitézi költészete teljes egészében katonai élmény kifejezése. Eckhardt Sándor szavai szerint: »Élet és költészet talán sohasem forrott össze oly tökéletesen, mint Balassi Bálint vitézi énekeiben. Egész életének célja, gyönyörűsége, legtisztább része volt a végbeli vitézkedés, a pogány elleni harc.«⁵

¹ »Balassi Bálint jellemét nem versei, hanem bizalmas levelei adják megértenünk.« Takáts Sándor: *Régi idők, régi emberek*. 2. kiad. Bp. é. n. 132. l.

² »A költő — mondják életiról — erre bánatában bujdosásra adta fejét. S megható színekkel festik a lelkiileg megtört és kétségbeesett Balassa kínjait... Megvizsgáljuk az olvasót, hogy ezt a mardosó kint Balassa nem érezte.« *Id. mű*: 147. l.

³ »Bécsbe jön, hol a királynak felajánlja kardját... Balassa Bálint még hadnagyságra való szert sem kapott. Nem kellett az ő szolgálat! A visszautasítás bánatának bántó, de azért Balassa nagy kínban nincsen miatta. Vidám természeté hamar elnyomja pillanatnyi keserűségét. Mulat és szaladgál a bécsi leányok után.« *Id. mű*: 149—150. l.

⁴ A kérdést végérvényesen tisztázta Eckhardt Sándor: »Bár minden rávonatkozó okmány, vagy tőle származó irat az ő kivételesen érdekes, izgatott vagy zseniális egyéniségét tükrözi, jobbik énjét, lelkiének szebb, mélyebb tartalmát költészetébe tette bele.« *Ismeretlen Balassi Bálint*. Bp. 1943. 216. l.

⁵ Eckhardt Sándor: *Balassi Bálint*. Bp. 1940.

A XVI. század hadtörténelmi valósága. A végvári háború

A török hódítás Európát hadtörténetének egyik legnagyobb válságában érte. A nehéz páncélba öltözött feudális lovagi seregeket a harcmezőn felváltja a gyalogság. A gyalogság diadalmas előnyomulásának okai: a városi polgárság kifejlődése, a löfegyverek elterjedése és gyalogos tömegek zárt harcrendjének fölénye az individuálisan harcoló lovagok felett. Ez az átalakulás nem máról-holnapra történik. Mikor a páncélos lovagi seregek ideje már lejárt, s gyakorlatban és elméletben is bebizonyosodott, hogy a gyalogságé a döntő szó, hiányzott még az a szervezet, mely a gyalogságban rejlő összes lehetőséget életre hívhatta volna. Ez a szervezet az állandó hadsereg. Az állandó hadsereg fenntartása azonban az alapjában véve még feudális berendezésű, decentralizált, vagy a centralizáció felé csak tapogatózva lépkedő államok számára pénzügyi, adminisztrációs és politikai okok miatt nem lehetséges.

Mint átmeneti megoldás jelentkezik a zsoldosság. Nélkülük a hadviselés elképzelhetetlen, de velük igen körülményes. Drágák, zabolátlanok, megbízhatatlanok. A hadvezetés kénytelen alkalmazkodni hozzájuk és a háború alapvető elve: az ellenség megsemmisítése nem érvényesíthető velük. Mivel a zsoldos hadsereg drága, a hadivállalkozó, a condottieri nem szívesen kockáztat döntő ütközetet, de ha mégis rászánja magát, nem biztos, hogy a zsoldosok is akarnak harcolni. Viszont, ha a döntő akció pillanatnyilag nem indítható meg, kérdés, hogy egyáltalán lesz-e alkalom rá, mivel huzamosabb ideig egyik állam sem bírja fizetni zsoldosait, és szétoszlanak. Végül pedig a zsoldos csak kardjával szolgál, meggyőződése nincs. Számára alapjában véve közömbös az a cél, amiért a háborút vívják. A nyugati országok nehézkes, érzékeny, ideológiailag közömbös hadseregeivel szemben a török a kor legfélelmetesebb harci apparátusával rendelkezik. A hadsereg maga, a janicsár gyalogság és a szpáhi lovasság lényegében állandó hadsereg. Kitűnő janicsár gyalogsága révén képes a gyalogsági tömegharc előnyeinek kifejtésére. Ugyanakkor a könnyű lovasság alkalmazásával tág teret biztosít a hadművészet legfontosabb elemének: a gyorsaságnak és mozgékony-ságnak. Tehát harcmodora egyesíti a szervezettséget és a gyorsaságot. Technikailag újat nem hoz, de a nyugati találmányokat és eljárásokat ügyesen alkalmazza. Végül pedig népének vallási fanatizmusa állandó hajtóerőt jelent, motorja a hadseregnek, állandó terjeszkedést parancsol.

Nyugat, elsősorban a Habsburg birodalom, tehetetlen a hódítóval szemben: itt erősen összpontosított államszervezet, ott feudális szervezetlenség, itt a hadvezér kezében engedelmis, hajlékony harci apparátus, ott nehezen összegyűjthető és könnyen feloszló, egyoldalú taktikára kiképzett hadsereg, itt fanatizált tömegek, ott ideológiailag közömbös zsoldosok. A mérleg annyira kedvezőtlen a Nyugat szempontjából, hogy úgy tűnik fel, mintha a törököt visszazorítani soha nem is lehetne. Azonban a török hadseregek is megvannak a maga korlátai. A hadsereg tulajdonképpen hadibázisa maga Törökország. Az elfoglalt területek katonai ellenőrzésére és védelmére aránylag csekély számú őrségek maradnak vissza. A hódító hadsereg és annak magja, a janicsárság és a szpáhi lovasság zöme minden hadjárat után visszatér Konstantinápolyba és Drinápolyba. Innen indul el azután újra következő hódító hadjáratára. Ezeknek a hadjáratoknak az ideje azonban a török emberanyag és lóanyag jelentős részének sajátosságai miatt, mely a téli hadviselést nem bírja, igen korlátolt: a tél beállta előtt vissza kell térniök hazájukba. Így a hadjáratok lebonyolítására alig marad néhány hónap. A kutatások egyre inkább azt mutatják, hogy a török hódítás megállt, mert a török állami, társadalmi és katonai szervezet elérte teljesítőképességének határát.

A török terjeszkedésnek tehát szükségképpen Magyarországon kellett lefekeződnie, majd véglegesen megállania. És ez a megtorpanás történelmileg és hadtörténelmileg olyan helyzetet idézett elő, mely a magyar fejlődés különlegességét másfél századra meghatározta. Az ország nem süllyedt el teljes egészében a török hódítás árjában, mint a Balkán félsziget államai. Megmaradt részei: — Erdély és a királyi Magyarország — morális bázisai lesznek az ellenállásnak.

A kényszerűség és a józan felismerés is azt diktálta, hogy a magyarság a Habsburg birodalomra támaszkodva vívja meg harcát. A XVI. században, a nagy csalódások előtt, a Habsburg segítség még reális lehetőségnek, sőt egyetlen lehetőségnek látszott. A katonai helyzetből eredő kényszerűség okozta, hogy a magyar állam pénzügyi és katonai vezetése átsiklik a Habsburgok kezébe. Történelmünk nagy tragédiája, elvérzésünk és hadtörténelmi fejlődésünk különlegessége ebből a tényből ered. Az ország egész területe határterületté válik. A harc itt folyik, de Bécsből irányítják.

A harc szintere a végvári vonal. A végvárak feladata nem a török hatalom nagyobb támadásait feltartóztatni, mert erre sem őrségeik számánál, sem felszerelésüknél fogva nem alkalmasak. A végvári vonal feladata gyakorlatilag az volt, hogy az egyes hadjáratokat elválasztó időközben megakadályozzák a török portyázásokat. A végvári vonal a török hódítás határán kifejlesztett hálózhoz volt hasonlítható, mely erősebb nyomást feltartani nem volt

képes, szervezeténél fogva azonban bármelyik részén gyakorolt nyomásra — bizonyos határon belül — összességében azonnal reagált. Egy végvár megtámadtása, vagy közelében a török megjelenése jel volt a többi végvár számára a segítségre: a várakban lévő huszárság nyeregbe szállt és szélesebb nyargalással indult a szomszéd segítségére. Ugyanakkor a védelemhez tartozott az is, hogy kisebb-nagyobb beütésekkel, portyázásokkal nyugtalanítsák, gyengítsék a törököt, és helyzetét, szándékait kikémleljék. Tehát a végvárak őrsegei állandóan harcban voltak és a védelem távolról sem abban állt, hogy behúzódnak a várak falai mögé, hanem életük nagy részét a várakon kívül, portyázásban töltötték. A portyázás a vitézek ellátása miatt is szükséges volt. A végvárak ellátását a hozzájuk tartozó várbirtokok, vagy hozzájuk utalt kincstári birtokok és a haditanács által kiutalt pénzek szolgáltatták. A várbirtokokról befolyó jövedelem behajtása a török miatt nem egyszer csak katonai biztosítás mellett történhetett és szabályszerű harcokkal járt. Legtöbbször azonban a birtok jövedelme nem volt elegendő a vár eltartására, a haditanács által előírányzott összeg pedig szinte soha nem érkezett meg rendes időben és a kellő mennyiségben. Így a végvárak őrsegei, hogy éhen ne haljanak, rá voltak utalva a zsákmányszerzésre. Beütöttek török területre, kifosztották a falvakat, elragadták a vásárosok árúit, zsákmányul elvették a török adószedők pénzét és főtisztek vagyonát. Mind ehhez sajátoságok harcmódra és különleges csapatokra volt szükség. A harcmód lényege a váratlan gyors rajtaütés volt. A gyanútlanul menetelő ellenében lesből rajtaütni, vagy egyenesen lesre csalni, ezernyi csellel félrevezetni, megtéveszteni — ez volt a cél. A harcot a terephez való alkalmazkodás, a táj jellegének megfelelő magatartása határozta meg: a nyílt mező a lovacsatának kedvez, a cserjés, erdőfoltokkal tarkított vidék a lesvetésnek, a hegyvidék a gyalogság területe. Erős test, jó lovaglói készség, kitartó gyalogság, a kard és kopja mesteri kezelése, edzettség az időjárás viszonyaitól való függetlenség, fáradtság és éhség bírása, lassú túrés és villámgyors cselekvés, megfontolt, okos tervezés és gyors, kíméletlen végrehajtás — alapkövetelmények ebben a harcmódban. A magyar hadtörténelmi fejlődés a végvári harcok által eltér a nyugatitól: Nyugat a zárt, rendezett tömegek, főleg gyalogsági tömegek harcászata felé halad, a magyar fejlődés a portyázó harc, a laza, szétszórtan működő, kis egységek gyors és meglepetésszerű akciói felé.

Ennek a portyázó harcmódnak eszköze a magyar huszár és hajdú. Könnyű lovasság és könnyű gyalogság, szemben a Nyugat nehéz gyalogságával és vértés lovasságával. Egyik sem csatadöntő fegyvernem, de a török elleni harcban nélkülözhetetlenek. Ez a két végvári fegyvernem a magyar hadtörténelmi valóság a XVI. században. A gyalogsági harcnak nincs méltó énekese, a huszárok költője: Balassi Bálint. Költészetében fejeződik ki a végvári harcok politikai tartalma. A török elleni harc szabadságharc, a nemzet összes erőit, de elsősorban lelki tartalékait igénybe vevő harc. Ez a harc elképzelhetetlen öntevékenység és a harc céljának átélése nélkül. A szoldos érdeke csak a zsold kifizetése — a végvári vitéz érdekei egzisztenciálisak: önmagáért, családjáért, nemzetének fennmaradásáért harcol.

A XVI. század magyar hadtörténelmi valóságát nemcsak a harcmód és a szervezeti forma, hanem mindenekelőtt a lelki tartalom határozza meg. Olyan lelki tartalom, mely egy sajátos morális, kulturális és tevékenységbeli magatartást eredményez — a magyar vitézi erkölcsöt. Sajátos magyar életstílus alakul ki a végbeli harcok során. Az emberi magatartás formálója az élet minden területén a vitézi erkölcs.

Tanulmányunk célja kimutatni: hogyan helyezkedik el Balassi Bálint a XVI. század hadtörténelmi valóságában, milyen mértékben reprezentálja a kor magyar katonáját és életében mennyire volt mozgató, meghatározó erő a kor emberének magatartását formáló vitézi ethos?

A huszártiszt

Balassi vitézi költészetében teljes az élmény és kifejezés összhangja. Vitézi verseiben érezhető, hogy a kimondott szó mögött igazi élmény, teljes átélés, alapvető lelki diszpozíció van — a kardot forgató, természetben élő, lovon nyargaló huszártiszt lelki diszpozíciója. Vitézi költészetének nagyszerűsége, de egyben korlátai is innen erednek. Csak a magyar huszárról énekelt, mintha végvári gyalogosok nem is lettek volna, és csak a portyázó harcról, mintha ez tenné ki a hadművészet egészét. Zrínyi szemei előtt a hadviselés egésze volt, Balassi előtt csak egy része. Lehet, hogy a különbség oka a két költő társadalmi helyzete. Zrínyi magas katonai pozíciót töltött be. Balassi egyszerű huszártiszt volt. Valószínűbb azonban, hogy alapvető alkati különbségről van szó: Balassi azért volt csak a könnyű lovasság énekese, mert alapjában véve nem érdeklődött mélyebben a hadi tudományok iránt. A hadművészettel kapcsolatban nem voltak problémái, elméleti kérdések nem érdekelték és csak azt énekelté, amit átélt, amiben része volt. Ezt azonban minden porcikájával, minden csepp vérével élte át és ahogyan élményét kifejezte, az tökéletes volt, nemcsak költőileg, de katonai szempontból is!

Már testi adottságai révén is a huszártiszt típusa volt. Rimay feljegyzéseiből tudjuk, és ránk maradt arcképe is bizonyítja, hogy szép külsejű, izmos férfi volt. Hatalmas testi erőfeszítésekre volt képes, hiszen már mint ifjú tökéletesen táncolta a juhásztáncot, ezt a hirtelen legulósokkal, felugrásokkal, sebes fordulásokkal teli, igen nehéz táncot. A fegyverforgatásnak minden csínját ismerhette, karddal és kopjával egyformán jól vívott, egyébként nehezen lenne elképzelhető, hogy egy napon több bajvívásban is részt vegyen.⁶ Erejének és ügyességének tudatában lehetett és magabiztosan mozoghatott a világban, hiszen nézeteltéréseinek elintézésében mindig hajlamos volt a közvetlen, tetteges akciókra, amire egy fél-szeg, ügyetlen ember nem vállalkozott volna. Férfiasan tűrt fáradsalmat, éhséget, szomjúságot, sőt a mai ember számára szinte elviselhetetlen fájdalmat is, amikor halálos sebét a felser tüzés vassal piszkálgatta.

Indulatos, félelmetes haragú, kirobbanásaiban szinte belelovalta magát a dühbe. Székrossznak eltángálása közben szinte egy lélekre így dől belőle a káromlás: »Bestia hitetlen lélek, kurafi vagy meghalsz ma, vagy megszegik egynéhány oldalad csontját, hogy soha ha megélsz is, emberré nem leszel belé: mert jutott eszedbe bestye lélek kurafi! te éretted mint vert volt atyám Divénben. Azért bestia lélek, kurafi bizon te is meghalsz ezentől érette... stb.«⁷

Italos, szoknyás ember, bordélyházi lányokkal mulatgat, fellobbanó szenvedélyeinek ellentálni nem tud. Mindezt azonban olyan természetességgel teszi és olyan őszintén bevallja, hogy nem tudjuk ma sem elítélni érte, a maga korában pedig a bányavárosok polgárain kívül, nem igen botránkozhattak meg rajta. A katonák életstílusa ez, olyan embereké, akik nap-mint nap a halál szemébe néznek és akik ki akarják használni az élet örömeit: »Ez világ mi nekünk, kiben mi most élünk, vendégfogadó házunk. Kiben ha ma lakunk, vagy jót vagy bűt látunk, de holnap meg kimulunk, Azért azon legyünk, az míg tart életünk, legyen vig telünk nyarunk!« Ezekben a sorokban azonban egyéniségének csak egyik oldala tárul elénk. Verseiből elénk tűnik másik oldala: a vitéz ethos tüzetől áthatott katona arcképe is.

Költészetében állandó motívumként tér vissza a huszárság életének öt leglényegesebb eleme: a ló, a vadászat, az éles szablya és kopja, a táj és a »vitézi község«, a bajtársi közösség.

A »hamar lovak«

A huszár számára a ló a legfontosabb harci eszköz. A végvári portyázó harcok hirtelen rajtaütéseiben, gyors visszavonulásaiban, kitartó nagy meneteléseiben a ló biztos járása, gyorsasága, szívóssága, fordulékonyasága, legkisebb combnyomásra való engedelmessége lovása számára, a siker alapja a harcban, egyetlen menekvése a veszedelem idején.

Az ellenség törbeccsalásának legelterjedtebb módja a lesvetés volt:⁸ a csapat zöme, a derékles alkalmas helyen rejtőzve felállt, a csalogatásra kiküldött kis csapat; a martalék ráment az ellenségre, csipkedte, nyugtalanította, maga után csalta a derékles által felállított csapatába. Ez a csalogató, rárohanásokból és gyors visszavonulásokból álló taktika jó ló nélkül biztos halált jelentett. A ló legkisebb botlása, elkésett kanyarodása vagy ijedtsége a fejébe kerülhetett a lovasnak. De a végvári harc minden más mozzanatában, a könnyű lovaságra háruló valamennyi harci feladatban: az ellenség helyzetét felderítő cirkálásban, a biztosító strázsá szolgálatban, az egyéni párviadalban és a tömegben végrehajtott lovasrohamban a ló megbízhatósága, könnyedsége, kitartása, tehát »hamarsága« alapkövetelmény volt. Nem csoda tehát, hogy mind abban, amit a hadba induló vitéz az Istentől kér, ott van a ló, pontosabban a ló megbízhatósága is: »Te vagy szál kopiam, te vagy éles szablam, jó lovam hamarsága.«

A ló harci eszköz, munkaeszköz, de egyben a legjobb barát, leghűbb társ is. Lovas ember énjének másik fele. A lovaglás, mint sport, testmozgás, a mozgási öröm legteltesebbike: a mozgás ritmusa egy másik lény ritmusával fonódik egybe, egyesül teljes harmóniává és ez teszi szinte életörömmé. A lovas lovával szinte szinbiozisba kerül: a ló legkisebb mozdulatát, nyakának vagy hátának legkisebb rezdülését érzékeli a kantáron és combjain keresztül. Lovas szakkifejezéssel élve a »kantár és comb között, tartásban lévő ló« tulajdonképpen a lovaglás alapja. Jézsi a ló »összeszedettségét«, mozgásának harmonikus kiegyensúlyozottságát és egyben azt a készséget, hogy a lovas akaratát, gondolatát megértse.

⁶ A róla írt vers tizenegy bajvívásról tudósít: »Tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben, annyszor részesült a győzelmekben Es annyi kópia vitéz töréseken.« Véleményünk szerint ez egy napra túl sok lett volna. Éltékintve attól, hogy egy ilyen bajvívás igen nagy erőfeszítést kívánt, szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a bajvívás formáságai időben is nehezzé tették volna egy napra ennyi párbaj beiktatását. A vers idézetet Dézsi Lajos: *Balassi Bálint minden munkái*. Bp. 1923. c. művének XL. lapjáról vettem.

⁷ *Balassi Bálint összes művei*. Kiadta: Eckhardt Sándor. Bp. 1951. 403. l.

⁸ Takáts Sándor: *Török-magyar lesvetés*. Századok. 1912.

A »ránőtt a ló hátára« kifejezés nem azt jelenti, hogy a lovas nem esik le a lóról, hanem a ló és a lovas harmóniáját jelzi. A jó lovas számára a ló ugrálása, fickándozása, farának és elejének játékos emelgetése a trombita hangjára, öröm és jóérzés. Jól kiegészíti a harc előtti várakozás izgalmát, amiről egy felvillanó képből számol be a költő: »Jó szerencseny lovak alattok ugrálnak, hoghya trombita riadt.«

De a lovaglás csak tavasztól kezdve igazán gyönyörűség. Az eső, a csüdig éró sár, a hó, a fagyott föld a ló mozgásának ritmusát zavarja, a ló és lovas harmóniáját megbontja. A tavasz nemcsak a szűkös zab- és szénaadagtól való szabadulást és általában a ló testi megújulását jelenti, hanem a szabad, lélegzetállító nyargalások vagy kellemes séta- és vadászlovaglások idejét is. A tavasz a ló számára a mozgásban való kiteljesedés ideje. Nemhiába köszönti Balassi így: »Neked virágoznak bokrok, szép violák, Folyó vizek, kutak csak neked tisztulnak, Az jó hamar lovak is csak benned vígadnak.«

És milyen szép állat a ló! Esztetikum és célszerűség együtt: a száraz fej, a karcsú nyak, a széles szügy, az almás, gömbölyű far, az inas láb; a szép ló, de a jó ló jellemzője is! Mozgásának harmóniája, büszke tartása, ritmikus lábmozgása nemcsak a szemet tölti el gyönyörűséggel, de biztosíték használatossága mellett is.

Érthető a lovas népek lószerelete. A ló egyenrangú barát, társ, a legnagyobb kincs, mely minden áldozatot megérdemel, ahogy a középkori török közmondás mondja: »Amíg a csikóból ló lesz, addig a gazdájából kutya lesz.« A társadalom érintkezési formáit is áthatja a ló szeretete és megbecsülése. A kara-kirgizek így köszöntik egymást: »Hátas- és igás lovad egészséges-e?« Embernek és állatnak ez a közvetlen kapcsolat, szinte egyenrangú viszonya Balassi életérzésében is megvolt. Búcsúversében, melyben Lengyelországba indulása alkalmával elkészön hazájától, külön-külön elbúcsúzik mindattól, ami számára fontos volt: elbúcsúzik a tájtól, az egri vitézektől, a bajtársaktól, a fegyveres, jó ruhás seregetől, a barátoktól és atyafiaktól, az angyalképet mutató szép szüzektől⁹ és »szerelmes ellenségétől« Losonczy Annától is. Külön-külön mindegyik kap egy versszakot, — a lovak is: »Ti is rárószárnyon járó hamar lovak, Az kiknek hátokon az jó vitéz ifjak Gyakorta kergetnek s hol pedig szaladnak, Adassék egészség már mindnyájotoknak!« Így csak az tud írni, akinek a ló harcban és örömben társa, megélhetés és biztonság, esztétikai élmény és hasznosság.

A vadászat

Már Eckhardt Sándor kimutatta, hogy Balassi költészetébe milyen sok vadászati emlék vegyül. A vadászat az urak szórakozása volt, borozgatáson kívül szinte egyetlen időtöltése a XVI. század urainak. De a vadászat nemcsak szórakozás volt, hanem a katonai kiképzés legfőbb eszköze is. Fáradság, hőség elviselésére nevel, fejleszti a harcászati érzéket és az idegrendszer reakcióképességét is. »Sok okosságok és bátorságok, gyorsaságok kellenek affélében lenni, az ki öreg vadra találkozik: mint azt kelljen meglesni, megcsellegni (kerülni), lüni, ha reá futamik, arcul szembe menni vele, meg nem ijedni, fogni, vágni, gyakni (szűrni): mind afféle aprólikok az nagy dologra is bátozejtják és örvendeztetik embernek szívé« — írja valaki 1577-ben.⁹

Benne van ebben a néhány sorban a végvári harc minden eleme. A vadászat legfőbb előnye mégis az, hogy megtanít a terep ismeretére. A terep ismerete a mai katona számára is fontos, régen pedig, amikor térképek még nem voltak, a szabadban való tájékozódás, a táj változó arculatának néhány jellegzetes vonásban való felfogása nélkülözhetetlen volt. Ma a katona a térkép alapján pontos képet tud alkotni magának az általa nem látott tereprészekről is. Régen a tapasztalás segít ehhez, amint Machiavelli is írta: »Ha az embernek megvan ez a készsége (ti. a terepismereti készség), akkor első pillantásra tudja, hogy milyen messze húzódik ez a síkság, milyen lejtjei vannak annak a hegynek, honnan ered ama völgy és minden más hasonló dolgot, amiből hamar megbízható tudományt alkot. Eme készséget vagy inkább tudást sokkal inkább a vadászattal, mint más gyakorlással lehet elsajátítani.«¹⁰

Ugyanígy vélekedett Zrínyi is: »Az mely kapitány a földnek csinyját nem tudja, keveset viszen végeben a maga szándékában, mert ha egy nyulfogásra szükséges hogy tudjad a helyét hun fekszik, hová kezd futni, hun kell meglesni: Mentül inkább szükségesebb tudni az ellenség járását, lakását, és hun kell állítani a lovast, hun a gyalogot, hun az ágyukát; és másutt: »Szükséges, hogy jó feje legyen a hadviselő embernek arra, hogy mihánt meglátja a helt, megismerje az ő mivoltát, és tudja alkalmaztatni a maga hasznára... az ilyen tudó-

⁹ Eckhardt: *Ism. Balassi* 15. l.

¹⁰ Machiavelli: *Vom Staate*. (Gesammelte Schriften. I. Bd.) München: 1925. 440. és 441. l.

mást nem elég theoretice tudni, hanem practice : azt pedig leginkább a vadászatokban tanulhatni meg.¹¹

Balassinak katonai iskolája ifjúkorában a vadászat volt. Később is szeretett vadászni, sőt testének fárszításával igyekezett a vadászatban »Julia szép szemétől, gyönyörű szemétől« szabadulni: »Sokszor vadászással, szép madarászással én mind csak azon voltam, Hogy nagy szerelmemet, ki forral engemet, szivemben mind megoltsam«. Vadászati élményei verseiben sokszor egészen váratlanul bukkannak elő, de mindig elevenné, plasztikussá teszik a képet. A szerelmi gondoktól megszabadult lélek örömet jobban nem lehetne kifejezni : »Örülök, röpülök nemkülönben mint karuly, Kinek sárga lába lábszijakbul szabadul.« Vagy az egész életét betöltő, megkeserítő, legnagyobb szerelmének gyötrelméről így énekel : »Mert mint mérges nyíllal lőtt vad, kibül nyilván ki nem szakad, Fétreng, sem élhet, sem halhat, úgy tűr én szivem fájdalmat.« Szerelmi vágya benne van ebben a néhány sorban : »Mint sólyom a kis fuót, bus lelkem magadat szerelmében úgy üldöz.« A vad, vérszomjas vadászó madarak betanítása sok fáradságot, türelmet, hozzáértést kíván, de mégis megszelídülnek : »Szóval, kiáltással szelidek, kézre jönnek.« Egyedül Annát, ezt az édes, széptollú vadmadarat nem sikerül megszelídíteni : »Téged pedig sólymom, én édes vad rárom, az én kiáltott szóm kezemre nem hihat.«

A táj

Balassi vadászatokban és »az nagy széles mező, az szép liget, erdő« tanuló iskolájában kifejlődött tájérzéke katonai érzék. A művész is a katona szemével nézi a tájat. Szépre szomjas lelke nem tud betelni a táj szépségével. Amikor szól róla, magasztaló szavaiból mégis a katona beszél. Szinte magunk előtt látjuk a csapata élén lovagló huszárhadnagyot, amint kitágult szemmel issza be a táj színeit, vonalait és átadja magát a szépségnek, de ugyanakkor éles szemmel, teljes figyelemmel követi az előreküldött cirkálók mozdulatait, figyelni jeleiket és veszi számba a terepet. A vidék minden változása új panoráma a művész számára és új »terepszakasz« a katona számára. Új szépség, de új lehetőség és új veszélyforrás is! Éles figyelem és teljes elengedettség, meleg szeretet és kritikus vizsgálódás, a táj dalba kívánczó hangulata és részleteinek racionális számbavétele : ez adja meg a költő huszártiszt természetlátásának különlegességét, férfias komolyságát. Nincs párja a világirodalomban. A táj elemei katonai szempontok szerint rendeződnek, így a sík mező a lovas roham a »vitézi próba« helye, a »fákkal, kősziklával bővös hegy : völgy, erdő« a lesvetésé, a takarmányt adó »szép szagú mező« a táborozásé. A művészi és katonai szemléletmódnak ez az egysége teszi felejthetlenné természetét képeit. A zord, véres harci valóság és a természet bája harmonikusan fonódnak össze művészi élménnyé és katonai tanulsággá : »Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező, S fákkal, kősziklával bővös hegy : völgy, erdő, Kit az sok csata¹² jár s jó szerencseleső, Legyen Isten hozzád sok vitézt legelő!¹³

Az éles szablya és a kopja

A XVI. század huszárságának fegyverzete a kard és a kopja volt.¹⁴ Nem is lehetett más, mert könnyű lovasság volt. Fejlődéséből is ez következett. Nyugaton a lőfegyverek használata a lovasságnál általános volt. Ez azonban a lovasság előnyeit megbénító ún. caracola-taktikához vezetett. A lovasság bonyolult mozdulatokat hajtott végre, hogy a tűzfegyverek hatását kifejthesse : lépésben megközelítette az ellenséget, lőtávolba érve az első sor tüzelt, majd elkanyarodott, hogy helyet adjon az utána következő soroknak. Kartot csak akkor rántottak, mikor az ellenséget 40—50 lépésre elérték és ügetésben rohamra mentek. A caracola-taktika a lovasságot legnagyobb lehetőségétől a teljes vágatában, karddal vagy kopjával végrehajtott lovas roham mindent elsöprő és letipró lendületétől fosztotta meg.

A magyar huszárokat a végvári harcok tapasztalatai megkímélték ettől a helytelennek bizonyult taktikától. A kard maradt továbbra is a fő fegyverük. Arról voltak híresek még a XVIII. században is, hogy a puskát nem valami jól kezelik.¹⁵ Huszárságunk a XVI. század folyamán ellenállt a hadvezetéség ama törekvésének, hogy lőfegyverrel szereljék fel. 1554-ben a győri huszárok inkább ott akarták hagyni a szolgálatot, semhogy puskát vegyenek a kezükbe.

¹¹ Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1891. 297. és 246—247. l.

¹² csata : csapat

¹³ legelő : tápláló

¹⁴ Tóth Zoltán: A huszárok eredetéről. Hadtört. Közl. 1934.

¹⁵ Az 1732-ben kiadott Morelli *Dictionnaire* így ír : »Ils ont des armes á feu, dont ils se servent assez mal, mais le sabre á la main ils sont extraordinairement adroits.« Tóth : Id. tanulmány 192. l.

1597-ben a bécsi haditanács hajdúkat ültetett lóra, mert a huszárok nem voltak hajlandók lőfegyverrel harcolni.¹⁶

Balassi a végvári huszárok életét élte és fejezte ki költszetében. Ismerte a tűzfegyvereket, látta hatásukat is, mégsem emlékezett meg róluk. Verseiben mindössze egy helyen találkozunk lőfegyver hasonlattal, a *Kiben morog Cupido* c. versében: »Hol tüzes laptáid, kikkel távol gyújtasz, Az kiknek fákyáddal közöl te nem árthatsz? «Ez a »tüzes lapda«: a bomba, a gránát és a kézigránát magyar neve. Ostromoknál használták már a XVI. században a vár területén levő lakoházak, raktárak, istállók felgyújtására.¹⁷ Ezen az egy hasonlaton kívül csak vágó és szúró fegyverekről beszél, kardról és kopjáról. A nyíl gyakori előfordulása verseiben klasszikus és humanista átvétel, — vitézi énekeiben egyszer sem találkozunk vele, csak szerelmi verseiben. A nyílat a huszárság már a század közepe táján, de inkább előtte, elhagyta. Szerelmi verseibe belekíváncozott a nyíl, vitézi verseibe nem, mert valóságos »munka-eszköz«, a kard és a kopja volt.

A »vitézi község«

A végvári rendszerben a kölcsönös támogatás és segítség nemcsak katonai, de morális parancs is volt. A korabeli levelezésben oly gyakran visszatérő mondás: »Nam tua res agitur, paries, cum proximus ardet«¹⁸ a végvári vonal katonai működésének alapelve és morális kötelessége. Még az egymásközt állandóan perlekedő, egymást feljelentgető, egymás birtokaira törő főurak között is ebben az egyben egyetértés volt.

A végvári szolgálat a magyar társadalom nagy olvasztó kemencéje lett, benne ötvöződött egybe a birtokairól kiszorult nemes és a földönfutó jobbágy, a magyar végbeli katonaság és a déli vidékekről a török elől magyar területre felszoruló délszláv katonaelem egysége társadalommá, a végvári vitézek osztályává.

Egy-egy végvár vitézi sajátos katonai demokráciát, »vitézi községet« alkottak. Ez a demokratikus gyűlési község a katonai hierarchia mellett, azzal párhuzamosan működött. A várakban a katonai rendtartás mellett kialakult egy kodifikálatlan jogrendszer is, ennek alapján döntött a vitézi község a vitézek leglényegesebb ügyeiben: véleményt adott egyes vitézek érdemeiről, előterjesztette őket jutalmazásra, becsületbírságokat rótt ki, »felváltasztott« vitézek útján sürgette Bécsben és a kamaráknál az elmaradt zsoldot, síkraszállt a zsákmányhoz való jogaikért, szegények, árvák, iskolák segélyezésére a zsákmány egy részét felajánlotta, a fogságba esett bajtársak kiszabadításáért akciót indított stb.

Hogyan illeszkedett bele Balassi Bálint, ez a büszke, önmaga értékével tisztában lévő lélek a vitézi község életébe? Hogy tudta magát alárendelni a kollektív akaratnak az a férfiú, aki ezeket a büszke szavakat mondotta: »Ha tenéked az szerencse hamis s az emberek abba nem esmernek, ami vagy és volnál, mit bánkodom, ha éhhozzám kemény és ha nem közli is velem semmi böcsületes ajándékát.«¹⁹ Ezek a szavak Balassi lelkének mélyéből fakadtak, a magatartásában lelkének parancsait követő, a világ értékelési rendszerét sokszor megvető, autonóm jellem büszkeségéből. Befeléforduló ember volt, önmagából merített, saját törvényei szerint cselekedet, akiben »minden korlással, tételes törvénnyel szemben élt saját szuverenitásának érzete, s minden esetben önállóan határozta el magát cselekvésre, amint belsejében a becsületérés, szenvedély, bosszúvágy vagy lemondás, csüggedés szava diktált.«²⁰ »És ez a független büszke lélek teljesen alávetette magát a vitézi község törvényeinek! Egyéniségének nagy erényei: erkölcsi és fizikai bátorsága, bajtársiassága, hűsége, összhangban és kölcsönhatásban voltak ezzel a világgal: itt virulhatott ki egyénisége a maga törvényei szerint és itt emelkedhetett a hősi halál dicsőségére. A vitézi község törvényei szentek voltak számára. A vitézi becsületén ejtett sérelmet nem szenvedhetette el. Mikor a zólyomi polgárok iszákossággal és buja étellel vádolták, ez különösképpen nem háborította fel, sőt félvállról felelt rá: »Hogy vígan laktunk, nem tagadjuk, de mi azzal sem bírát, sem más polgárt meg nem bántottunk« és a polgárságot dőlyfösen lenéző nemes és vitéz ember göggyével vágja szemük közé: »abban pedig az én یتالomban mi ellenek lehetett nekiek, soha nem tudom: holott sem az k. . . bestia attyuk kereményét nem ittuk, hanem a mi magunkét költögettük.«²¹

Mennyire másként védekezett akkor, amidőn vitézi becsületéről, a vitézi községhez való viszonyáról volt szó. Nagybátyja, Balassi András azzal vádolta Ernő főhercegnél, hogy

¹⁶ Takáts Sándor: *A magyar vár. Századok.* 1907.

¹⁷ Saád Ferenc: *A magyar tüzérségi szavak története.* Pécs. 1936. 48., 50. és 57. l.

¹⁸ »Mert a te ügyedről van szó, ha a szomszédban ég a fal.«

¹⁹ Eckhardt: *Balassi* 5. l.

²⁰ Uo. 69. l.

²¹ *Összes Művei*, 332. l.

Egerből »gyalázattal ment el.«²² Az iszákosság és a bujaság vádjával szemben fölényesen védekezett, most azonban szinte kapkodva sorolja fel ellenérveit, tanukat akar állítani és bizonygatja feddhetetlen vitézi hírnevét, amin a vitézi község sem találja kivetni valót: »Azon mindamellett csodálkozom, miként merészkedik azt írni, hogy én Egerből és Újvárból infámiával távoztam. Hol lettem én becstelenségeire ítélve? micsoda bíróság előtt bizonyítottak rám olyan gonosztettet, mely infámiát érdemel? Mutassa elő, ha ember a talpán, azt az én infámiámról szóló ítéletet és bizonyítsa be mondásait csak a legkisebb törvényszerű dokumentummal is, ne pedig a tudatlan tömeg által terjesztett hamis hírrel, mely gyakran a legszentebb életűt háborgatja. Becsületem, sértetlen jó hírem-nevem mellett tanusodni felhívom egész Egert, ahol ha a négy év alatt egyszer-másszor köztem és bajtársaim között egyenetlenség támadt is, az úgy ki lőn mindig egyenlítő, hogy becstelenségről szó sem volt, csak egyszer ítéltettem el csekély bírság fizetésére.«²³ Csodálatos a vitézi község légköre! Mindent átváltoztat, magához formál! A gögös Balassi ivadéka, akit felháborít, hogy Rubigalus bányabíró szolgálja a fürdőben melléje ül, vele együtt fürdik és »egyenrangúvá tette fel magát« vele²⁴, a végekben az egyszerű katonákkal együtt borozgat.

A főúri kastélyok kedvelt vendége, a fejedelmi és királyi udvarokban szívesen látott lovag, a finomszavú elegáns udvarló, a tudós férfiak társaságában műveltségével feltűnő humanista, a muzsákkal társalgó költő, otthon van és feltalálja magát az egyszerű vitézek társaságában, sőt mintha csak itt érezné magát igazán jól. Annával való viszonyának megszakadása után így ír egyik versében: (*Kiben örül, hogy megszabadult a szerelemtől*) »Szabadsága vagyon már szegény fejmemnek, Szerelemtől, nincsen bántása én lelkemnek.« Vajon mi lépett szívébe a szerelem helyébe? Minek adta oda magát? Nema költészetnek, nem is tudós gyülekezetnek, sem a finom, előkelő társaságnak, hanem a vitézi és a bajtársi közösségnek: »Kell immár énnekem csak jó ló, hamar agár, Ifjak társasága, éles szablya, jó madár, Vitézek közt ülvén Kedvem ellen sincsen Jó borral teli pohár.«

A »jó vitézek harca«

Népünk XVI. és XVII. századi történelme, a török és német elnyomás ellen folyó véres küzdelem megeremeltette a magyar vitézi költészetet. A világirodalomban egyedülálló jelenség ez: egy nép kultúrájának legszebb virágai a harcmezőn nyílnak. Aki igaz volt ebben a két évszázadban, akiben írói hivatástudat élt, aki átérezte a magyar írástudó felelősségét és akinek szíve együtt dobogott a magyarsággal, azt gyötörte a milliónyi jaj, nem szabadulhatott a szenvedés és a patakokban folyó vér látványától. A nemzeti létért, a pusztá megmaradásunkért folyó élet-halál harc volt népünk döntő élménye, ez határozta meg a költők mondanivalóját is. Témát nemigen kellett keresniök e két évszázad költőinek, hiszen amit láttak, ami körülöttük történt, egészen eltöltötte őket. A tárgyválasztás azonossága jellemzi e kor költőit, de a kifejezés azonossága is. A költő a körülötte végbemenő véres jeleneteknek nem passzív szemlélője, harci tapasztalata meghatározza költészetének a kifejezőmódját és formáját is. Még akkor is, ha külföldi, világirodalmi minták lebegnek a szemei előtt.²⁵

A katonai mesterséget értő költőnek eme szakszerűsége vitézi költészetünk egészében feltalálható, Tinóditól kezdve egészen a névtelen kuruc költőig. Sőt verseikkel tanítani is akarnak, amint ezt Tinódi is mondja *Cronicája* ajánlásában: »Ez a jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébrét gondolám, hanem, hogy a hadakozó, bajjívó, várak-, városok-rontó és várban szorult magyar vitézöknek lenne tanúság... a pogán ellenségnek mimódon ellene állhassanak és hadakozjanak.«²⁶ Balassi is rendkívül éles szemmel látott meg harcászati problémákat. Azonban mélyen járó különbség az öt megelőző és követő költőkkel szemben az, hogy amíg ezek általában a hadviselés egészét látták, ő csak a könnyű lovasság, a huszárság harcát, tehát azt, amit *átélt*. Részt vett ő más harcokban is mint a portyázás, látott ő más fegyvernemeket is, mint a huszárság, — azonban csak a huszárság életét élte át és csak azt fejezte ki. Versei egyébként sem valami konkrét csatát írnak le, inkább a vitézek életének morális páthoszáat adják vissza. Egy olyan verse van, amely csataleírás, (*Vitézek mi lehet...*) de ez sem egy megtörtént harc, hanem általában a portyázó, könnyű lovasság harceljárásának a leírása. Egyike legértékesebb hadtörténelmi dokumentumainknak ebből a

²² Eckhardt: *Ism. Balassi*. 99. l.

²³ *Összes Művei*, 373. l.

²⁴ Ugyanazt írta a selmecbányaiaknak, hogy mind ezzel nem törődött, azonban, ha így lett volna, valószínűleg nem tartotta volna érdemesnek, hogy megjegyezze. *Összes Művei*, 322. l.

²⁵ Zrínyi a *Szigeti veszedelemben* Marino példájára felvonultatja az alvilág szörnyeit »csakhogy Zrínyinél a Szigetvárra öznölő alvilági erők nem valami rendetlen összeverzárásban jelennek meg, mint Marinónál, hanem valóságos csatarendben.« Klaniczay Tibor: *A régi magyar irodalom*. Kézirat. Bp. 1952. I. köt. 404. l.

²⁶ *Régi magyar költészet*. Bp. 1904. I. köt. 17. l.

korból. Benne van mindaz, ami a huszárság feladata harc előtt, harc közben, biztosító szolgálattalban, felderítésben: leírja a hirtelen rácsapásokból és gyors visszavonulásból álló könnyű lovassági taktikát, sőt arról is szól, hogy a különféle terepeken melyik harcmód a legjobb. Az első versszak természetleírása után a második strófa első sorában a felnyergelt lovai mellett, riadókészültségben lévő végvári huszárságot írja le, amint éppen nyeregbe száll a végvári vonal valamelyik pontján felbukkanó »ellenség hírére«. A második sorban az önkéntes portyát, az ellenség területén végzett felderítést és szákmányszerzést ábrázolja. Mindkét harci mozzanatban »sebesedik, öl, fog, vitézkedik« a huszár. A harmadik versszakban a huszárság feladatairól szól a rendezett, nagy seregekkel kapcsolatban. A huszárok a »roppant sereg előtt távol a sik mezőt szellett nyargalják és nézik«, azaz felderítenek. A negyedik versszak a strázsaszolgálatot mutatja be. Az ötödik versszak a harcmező minden részét átnyargaló, hol itt, hol ott felbukkanó, mozgékonyágánál fogva nagy taktikai értékű huszárság apró rajtaütéseit írja le, »midőn mint jó sólymok, mezőn szellett járnak, vagdalkoznak és futtatnak«. Felderítés, biztosítás, rajtaütés: a könnyű lovasság klasszikus feladatai ezek még néhány évszázadon keresztül Európában.²⁷ A hatodik szakaszban a lovas csapatok dinamikáját látjuk az előrefeszített kopjával, teljes vágásban végrehajtott zárt roham képét: a sikertelen roham után az ellenség nem rendült meg és ellenáll, »sulyosan vagy az dolog harcokon«, a vitézek visszafordulnak az ellenség vérszemet kap, üldözi a huszárokat, csatarendje felbomlik: itt a döntő pillanat, visszafordulnak és »arcul reá térvén üzött sokszor megvernek.« A hetedik versszak a harcok színterét írja le, a nyolcadik az okozott és elszenvedett veszteségeket. Bizony ebben a mozgékony hadviselésben sok fejet lehetett szedni, de sokan ott is maradtak temetetlenül a harcmezőn: »Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek.« Az utolsó versszak a huszárok dicsérete. Világhíre van már a huszárságnak: »Kiknek ez világon szerteszeren vagyon mindeneknél jó neve.« És ez nem volt túlzás. Már a schmalkaldeni háború magyar huszárjairól is azt mondták, hogy »nemicsak a leghasznosabb, de a legszükségesebb katonaság is.«²⁸ És nem hiába olyan előzékeny a zsold dolgában a magyar huszárokat felfogadó Zamojszkij lengyel kancellár, hogy a toborzással megbízott Balassi ezt válaszolja: »E levél olvasásáról felbuzdulva . . . bizom abban is, hogy egyáltalán nem történhetik meg, hogy én és katonáim. . . illő zsoldunktól elűtessünk.«²⁹ A *Vitézek mi lehet* kezdetű vers is tökéletes kép a huszárság harcmódjáról, de még sem tudatos hadművészeti elmélkedés. A páratlan tehetségű költő intuitív lényeglátása. A vers szerzője örömmel vetette bele magát a harc forgatagába, gyakorolta a könnyű lovasság taktikáját, de nem elmélkedett felette.

»Aggasztó bánat« és a »békességes élet«

Balassi életfőri mind megegyeznek abban, hogy az igazi, a nekivaló élet a vitézi élet volt. Ezt Balassi maga is állította: »Ne véljen uram senki olyan bolondnak, hogy ha *ott kinn* tisztességesen szolgáltatótnak velem, hogy örömesben az szolgálattal, mint az versfaragásban nem foglalnám az elmémet. . . Bezeg ha valamely szorgos gondot biznának reám, Mint Tatát, vagy Palotát, ahol kik-kintelen distrahálnom kellene az elmémet az Virtus gyakorlására, elhadnám Krakkót érte, s úgy el is távoztathatnám az emberek rágalmazását, mert az mindennapi munka és fáradság az testet is megenyhítené az hivolkodásban.«³⁰ Számára a vitézi élet, a lovaglás, a vadászat, a természetben való élés, a fegyver forgatása, a bajtársi közösség, életszükséglet volt. Régi lélektani megfigyelés az, hogy a megfelelő környezet elősegíti az én integrációját, a lélek harmóniáját, sőt növeli az életkedvet is. A táj, a lovak, a bajtársak, a jó fegyverek, az élet örömforrásai Balassi számára. Az élet zürzavaraiból, a szerelmi kínlódasokból a vitézi élet egyszerűségéhez menekül vissza.

Balassi életének színtere: a XVI. század magyar társadalma, a szerelem, a költészet és a vitézi élet. A vitézi életen kívül egyik sem adott neki megnyugvást. A társadalom nem ismerte fel Balassi értékét. Barátja és hú tanítványa, Rimay János mondta: »De bizonyonnyal hiszem azt én, hogy ha ennek az mi Alcibiadesünknek is (hogy így szóljak) jószágának és elméje gyümölcsének adatott volna oly piaca, ahol azoknak hasznait kitergegethette volna, mind nevének, és mind hazájának sokat szolgálhatott volna.«³¹ Valójában nem volt »elméje gyümölcsének« piaca. Élete szinte példázta a társadalmi szintjükről lehulló emberek sorsát:

²⁷ Például 200 évvel később, Mária Terézia és Nagy Frigyes háborújában, a zseniális hadvezér összes számításait keresztül húzta a hadseregét körülrajzó magyar huszárság, mely minden szándékát kipuhatolta, a külvilágtól elzárta, utánpótlását elvágta, futárjait elfogta.

²⁸ Károlyi Árpád: *Magyar huszárok a schmalkaldeni háborúban. Századok. 1877.*

²⁹ *Összes Művei. 376. l.*

³⁰ Öccséhez, Balassi Ferenchez írt levele Krakkóból, 1590-ben. *Összes Művei, 379–380. l.*

³¹ Uo. 379. l.

az öröklött, igényelt életszínvonalnak és a való helyzetnek feloldhatatlan ellentétét. Apja mellett még a társadalmi érvényesülés és elismerés legmagasabb szintjén élt, igényei ehhez igazodtak. Az életét csak apja módjára, gazdagságban és hatalomban tudta elképzelni. A jellemből kibékülni nem tudott, sorsát nem fogadta el, de ahhoz, hogy kis törtétek módjára előreküzdje magát, sem türelme, sem képessége nem volt. Amit felajánlottak számára, azt keveselte, amit ő kívánt, azt sokallták. Az apát a zólyomi főkapitányság még megillette, a fiát még a palotai kapitányságra sem tartották érdemesnek. Léván csak egyszerű kapitány lehetett volna, ő vezető tisztségre tartotta alkalmasnak magát. — Alkata szerint sem volt arra teremtve, hogy érvényesülhessen, mert befelé forduló lélek volt, magatartásának normáit önmagából merítette. A társadalom szabályai, a törvények nem nyújtottak számára biztos támaszt a tájékozódásra, sőt szinte gyermekes naivitással csetlett-botlott közöttük. Bámulatosan otthon volt kora jogtudományában és teológiájában, azonban mindez csak elméleti kincs maradt számára : házassági és birtokpereiben egyremásra ütközik bele a paragrafusokba, illetve a paragrafusokat akarja saját céljához és igényeihez hozzáigazítani, ahogyan Eckhardt írja : »Képtelen jogi ügyekben egyenesen, tárgyyszerűen okoskodni. Érzelméhez, érdekeihez gyújtja az érveket. . .³²« Nem is csoda, hogy állandó bonyodalmi voltak az életben. Ő, aki semmivel sem volt kevésbé, erőszakosabb, hatalomvágyóbb, mint kortársai, a »község csudájává« válik. A világ tehát csak »aggasztó bánatot« tartogat a számára és csak az Isten segítheti meg őt »kit a világ által« és csurol.

Életének másik színterén, Vénus birodalmában is csak keserűség a része. Férfiasságának ereje ellenállhatatlanul sodorta a nők felé. Rimay a haragon kívül csak a bujaságot találta benne kivetni valónak. Ő maga finomkodva ír róla egyik ifjúkori versében : »Mondják, jövendülők bizonylan énnekem, Hogy születésemben Vénus megkért engem Arra, hogy csak magának szolgáljasson velem.« Ebben bővérű kortársaihoz hasonlított. De ő érzelmileg is belebonnyolódott szerelmi ügyeibe. Még kisebb szerelmi ügyei is sok problémát okoztak számára. Amilyen hamar tüzet fogott, ugyanolyan hamar ki is ábrándult. Egy-egy új szerelme elnyeréséért testi és lelki erejének minden tartalékát latba vetette, de egy nő mellett nem tudott sokáig megmaradni. Azonban mindez nem ment könnyen és problémái voltak : »Megyek?³³ már nem tudom, ha látom, hogy én el nem hagyhatom, Noha kinjárt vallom, de válnom tüle nem kívánkozhatom, Szeretném pedig azt, ki fáraszt, sok buért, mi hasznom? Hát meggyek? ellene vétsek-é? Ő, azt sem lehet, mert számom.« Szerelmek nélkül életét értelmetlenül látja, szerelmeivel elviselhetetlennek. Életében rengeteg szerelmi sikere volt, házasságában és legnagyobb szerelmében azonban teljes balsiker volt osztályrésze.

Társadalom és szerelme elviselhetetlen gyötrelmeket, nyugtalanságot, megalázást hoztak számára, de a költészet, életének harmadik színtere sem adott nyugalmat. Kényszer hajtja az írásra, ki kell fejeznie magát, élményei versbe kívánkoznak : »För, gerjed elmémre, mint hangya fészkekre sok új vers mint sok hangya.« Minden alkotó előtt ismerős állapot ez : a bennünk uralkodó érzelmi, gondolati zavar megszüntetése és kifejezése, formába öntése : parancs, kényszerítő erő. Amíg e parancsnak nem tehetünk eleget, az élet szinte elviselhetetlen, értelmetlen. Balassi »irt, mert írnia kellett.«³⁴ Az írás életének mozgatója, de egyben keresztyje is. Egyszerű, gondtalan életet élni — ez minden vágya. Ezért akarta tüzre vetni a verseket is : »Ti pedig szerettem átkozott sok versek, Bunál kik egyebet nekem nem nyertek, Tüzből mind fejenként éjgitek, vesszettek, Mert haszontalanok, jót nem érdemeltek, vágyakozása a végekbe: menekülés a társadalom rengetegének útvesztőjéből, menekülés a »kegyesek gonosz kedvítől«, menekülés az alkotás kínzó vajúdásaitól, az egyszerűség, a derű, a világos, áttekinthető viszonylatok birodalmába : a vitézek közé. Ime költészetének ez az alaphangja. Balassi ragaszkodásában a katonaelethez kétségtelenül része volt az érvényesülésnek és megélhetésnek is, és az is bizonyos, hogy a végvári élet erkölcsi tartalma nagy hatással volt rá és vonzotta. Főként mégis nélkülözhetetlen lelki és testi szükséglet volt számára : a katonaeletben biztos belső támaszra lelt. A végvári katonaeletét a megszokott életrend, a pontosan körülhatárolt feladatok és köteleességek áttekinthető rendszere, az élet dolgaiban való tájékozódás egyszerűsége, az alárendeltségből adódó gondtalanság, egyszerűen a problémamentesség jellemezte. Minden olyan páratlanul egyszerű. A barát barát, az ellenség ellenség. Mennyivel egyszerűbb itt tájékozódni, mennyivel biztosabb itt élni, mint a társadalomban, ahol az ellenség nem karddal, hanem paragrafusokkal kell elintézni. »Mert csuda most ez világ! Nincsen is háromnál több, akinek én higgyjek.«³⁵ — írja. Vissza tehát a vitézek közé, ahol a kardok csattogása kellemesebb a fülnék, mint a világban a végtelen pereket író tollak percége, és ahol a csatakiáltás és halálúlváltás nem olyan hangos, mint a rágalmazók sut-

³² Eckhardt : *Ism. Balassi* 110. l. Hasonló, igen találó megjegyzések még ilyen vonatkozásban 80. lapon és a szerző *Balassi Bálint* c. műve 69. lapján.

³³ meggyek? : mit tegyek?

³⁴ Eckhardt : *Balassi* 98. l.

³⁵ *Összes Művei*, 367. l.

fogása. »Künn harcizaj, benn végre csend«³⁶ — írja találoan Eckhardt —, mert hőse a vitézek között, a harc zajában találja meg lelke csendjét és békeességét.

Verseiből és leveleiből szinte kitapintható a vitézi életnek eme megnyugtató hatása. 1583-ban, Losonczy Annával való szakítása után diadalmasan tör ki lelkéből a megkönnyebbülés: »Szabadsága nagyon már én szegény fejemnek, Szerelemtől nincsen bántása én lelkemnek, Vagyok békeesség, Én elmém is csendesz, Nincs gyötrelme lelkemnek.« Mitől lett elméje »csendesz«? A katona élettől: »Szerzém ez nyolc verset vig és szabad elmével Gyűlésben indulván jó ruhás legényekkel, Hozzám hasonlókkal, Vitéz ifiakkal, Nem kehegő vérekkkel.«

Akinek »az szolgálatra sem lévén hivatala«

Balassi mindent elkövetett azért, hogy megkapja valamelyik jelentősebb vár kapitány-ságát. Tizenhárom éven keresztül kérvényez, könyörög minden eredmény nélkül. Mi volt ennek az oka? Teljesen hasznavehetetlen katona lett volna, amint azt Takáts Sándor állítja?³⁷ Vagy az összeesküvéssel vádolt Balassi János fiát az udvar gyanúja kísérte? Talán Báthory Istvánnal való kapcsolatát nem tudták elfelejteni? Rendezetlen magánélete, botránnyai vágtak volna el katonai érvényesülésének az útját? Okmányzerű adatok alapján nem adhatunk határozott választ ezekre a kérdésekre. Nem mutatható ki pontosan, hogy az udvarnál, a kormányserveknél és a haditanácsnál milyen érvek és ellenérvek szólaltak meg mellette és ellene. Nem tudjuk, hogy fontos pillanatokban, amikor döntésről volt szó, mennyit nyomhattak latba kétségtelen érdemei és tagadhatatlan hibái. Az adatok alapján néhány feltevést állítunk fel.

Huszártiszt bajtársainál semmilyen tekintetben nem lehetett alábbvaló, sőt úgy látszik, hogy a végvári vitézek között katonai tekintélynek számított. Így kellett lennie, hiszen megválasztják vállalkozást vezető parancsnoknak, és hajlandók vezetése alatt harcba indulni. A hatvani, dömsödi és gyarmati vállalkozásokban, melyek sikertelen kimenetele miatt, Takáts Sándor elmarasztalta,³⁸ Balassi volt a parancsnok. Sőt a dömsödi vállalkozásban több vár katonasága az ő kardja alatt vett részt: az egriek, tokajiak, a diósgyőriek, ónodiak, cserepiek és sirokiak. Mivel ezeket a vállalkozásokat a végbeliek a felsőség engedélye, sőt parancsa ellenére hajtották végre, nyilvánvaló, hogy Balassit sem felülről jelölték ki a vezetésre, hanem a »vitézi község« választotta meg. Ez pedig elismerés volt, a legmagasabb elismerés, mert olyanoktól származott, akik teljesen közelről ismerték őt és bíztak vezetésében. Hogy egyik vállalkozása sem sikerült, ez még nem döntő érv ellene. Természetesen egy katona értékelésénél a siker a legdöntőbb tényező, de a sikertelenség önmagában még nem bizonyíték. A leghelyesebben kitervelt és végrehajtott vállalkozásba is könnyen beleszólhatott a szerence. Balassit a róla fennmaradt adatok alapján mint harcászati vezetőt elmarasztalni nem lehet. Hasonló balsikerben a kor minden huszártisztjének volt része. A katonai kiválósága miatt helyettes főkapitánysági rangra emelkedett híres Thury György hírnevét sem csorbította az a tény, hogy a török túljárt az eszén, lesre csalta és ennek következményeként ő maga és 300 jó magyar vitéz halálát lelte.

Vizsgont meggyőző bizonyítékaink is vannak arról, hogy Balassi jó harcos és jó harcászati vezető volt. Szokás volt abban az időben, hogy a vitézek szolgálataik jutalmaként birtokadományért folyamodtak. Kérésüket először a vitézi község tárgyalta. Balassi egri

³⁶ Eckhardt: *Balassi* 105. l.

³⁷ »A végekben csak a jeles vitézeknek és hősöknek neve járt szájról-szájra, a végbeliek csak az ilyenek nevét és tetteit örökítették meg leveleikben. De akit az ellenség gyakran megvert, aki olyankor is megterőt fuvatott, amikor más még a »hozza vitézek hozzá«-nál tartott: aki a legelső magyar végházból is búcsúvetlen távozott, ennek neve és tisztessége hogy is öregedhetett volna?« *Régi idők, régi emberek* 128 – 129 l. Eltekintve attól, hogy negatív bizonyítékok alapján, tehát abból, hogy a rendelkezésünkre álló – pontosabban Takáts rendelkezésére álló – évelitári anyag nem emlékezik meg Balassiról, következtetni nem lehet, látni fogjuk a későbbiekben, hogy vannak Balassi mellett szülő pozitív adatok is, még hozzá elég szép számmal. Különbön Takáts csodálatos következetlenséggel alkotta meg véleményét. Miután egész munkásságán az a helyes felismerés vonul végig, hogy a bécsi udvar elnyomta a magyar honvédelem ügyét és nem engedte érvényesülni a magyar katonai tehetségeket, Balassival kapcsolatban helyesli a mellőzést és a bizalmatlan ságot. Így állván a dolog, könnyű megértenünk, hogy miért nem bíztak Balassában... még holmi kiseb palánk kapitányságát sem bízták rá.« *Régi idők* : 130. l.

Más helyen viszont a legnagyobb elismerés hangján ír Balassi katonai kvalitásairól: »Saját katonái, akik kardja alatt szolgáltak hősek (herosnak) mondták őt. S Balassi Bálint meg is érdemelte ezt a nevet: mert hiszen ő is hozzájárult ahhoz, hogy az egriek vitézsége az egész országban példának állított.« *Régi magyar kapitányok és generálisok*. 2. kiad. Bp. é. n. 221. l.

Szükségesnek tartottuk ezeket a megjegyzéseket, mert a Balassiról kialakított vélemények közül Takátsé a legelterjedtebb még az irodalomtörténetileg művelteknél is. Ezért van az, hogy sokan Balassiban egy magyar Villont látnak, akinek csak annyiban volt köze a végvárai vitézeihez, amennyiben közöttük rablásra nyílt alkalom. Ez a vélemény még Eckhardtnek úgyszólván mindent tisztázó munkássága után is tovább lappang.

³⁸ Takáts Sándor: *Rajzok a török világból*. Bp. 1915. I. köt. 369. és köv.

szolgálat idejében két vitéz társával együtt folyamodott ilyen birtokadományért s ezt a vitézi község támogatta.³⁹

Azt sem lehet figyelmen kívül hagynunk, hogy ő maga gyakran hivatkozott katonai érdemeire előljárói előtt. Ha nem lettek volna érdemei, nem mert volna hivatkozni rájuk.⁴⁰ Érdemeit, katonai előljárói is elismerték. Rueber kassai főkapitány Balassi említett, a vitézi község által felterjesztett kérvényére ezt írta: »a fent nevezett három személy (köztük Balassi) ... igen érdemes, szinte a legjobb katonák Egerben.«⁴¹

Katonai értékeinek elismerése az is, hogy a lengyelek igyekeztek szolgálatát megnyerni, és igen kedvező feltételek mellett szerződtették katonáival együtt. Katonai hírneve még halála után 60 évvel is élt. 1653-ban, a Balassi Imrét grófi rangra emelő okirat miután felsorolja őseinek, Balassi Menyhértnek, Jánosnak és Ferencnek érdemeit, így folytatja: »Hogy ne is beszéljünk Balassi Bálintról, aki Pallas és Mars művelésében rendkívüli hírt szerzett magának.«⁴²

Mi volt az oka mégis, hogy jó katona létére sem érvényesült? Apjának fenséguralási pere nem lehetett döntő, hiszen öccse, Balassi Ferenc igen szép jövővel bíztató, egyenletesen emelkedő katonai pályát futott be egészen addig, amíg egy tatár nyíl fiatal életét ki nem oltotta. Erdélyi kapcsolata miatt? Ilyen kapcsolatai majdnem mindenkinek voltak a királyi Magyarországon. Tudjuk például, hogy Huszár Péter, aki otthagytta a király szolgálatát és Báthory Zsigmondhoz szegődött, kegyelmet nyert, sőt lugosi és karánsebesi bánná nevezték ki.⁴³

Balassi bár személyileg bátor katona, jó harcászati vezető, jó taktikus, mégis volt benne egy súlyos katonai hiányosság. Ebben a hibájában véljük megtalálni mellőzésekének igazi okát. Az igazi katona, a jó hadvezér nemcsak jó taktikus, hanem jó csapattiszt és jó stratégia is. Ez a három katonai, tulajdonság nem jár szükségképpen együtt. A csapattiszt szolgálat aprólékos munkát követel, a stratégia inkább nagyvonalúságot.

Ismerve Balassi egyéniségét, nehezen tudjuk elképzelni, hogy jó csapattiszt lett volna. Aligha érdekelték a »laktanyai« szolgálatot járó feladatok és problémák.⁴⁴ Hiányzott belőle a csapattiszteket jellemző aprólékos munka szeretete: a legénység fegyverzetének, a lovak patkóinak ellenőrzése, a korahajnali zabolástól az esti takarodóig való fűrészés a legénység dolgaiban és az istállók félhomályában. Ha meg is tette mindezt — meg kellett tennie — azonban egyre csökkenő érdeklődéssel, nagy kihagyásokkal és fokozódó türelmetlenséggel. Valószínűleg sem kedve, sem türelme nem volt ahhoz, hogy Huszár Péter pápai kapitány módjára minden éjjel végigjárja ellenőrzés céljából a strázsákat.⁴⁵ Vagy ahhoz sem érezhetett különösebb kedvet, hogy a csapattiszt számára olyan fontos és kedvelt gyakorlatot, mint amilyen a riadógyakorlat, megszervezze, végrehajtsa és ellenőrizze.⁴⁶ Szeretettel nézte a szép tavaszi időben fegyvereikkel és lovaikkal foglalatoskodó vitézeket és szép versben meg is örökítette a jelenetét. De a művész szemével nézte és nem a katonatiszt szemével. Inkább gyönyörködött bennük, mintsem ellenőrizte őket. Egy csapattiszt, aki leheveredvén katonái közé Marullust fordítja!

³⁹ Bár ez a folyamodvány nem került elő, azonban a kamarai levelezésből megállapítható, hogy létezett. Eckhardt: *Ism. Balassi*, 97. l.

⁴⁰ 1588. II. 16-án a szöllősi jószág ügyében ezt írja Ernő főherceghez: »Fenségedet újra meg újra kérem, kegyeskedjék tekintetbe venni az én régi várakozásomat és a sok pénzt, amit fiatal korom óta különféle végekben elkötöttem és ha valami kegyet ingathatatlan hűségemmel vagy szakadatlan munkámmal és szolgálatommal kiérdemeltem, hadd érezsem és lássam végre már, mit érnek ezen érdemek?« Ungyancsak ebben az ügyben írja Ungnád Dávidhoz: »Megérdemlettem annyira Ó Felsőge kegyét, mint Görög János Ur, ha akár őseim érdemeit, akár Ó Felsőge szolgálatában vállalt költségeimet, akár gyakran kipróbált hűségemet, akár pedig a katonai szempontot mérlegelni kegyeskedik.« *Összes Művei*, 364. és 365. l.

⁴¹ »Die obennente drej Personen... wollverdiente, und schier die besten, Kriegsleutt in Erla seien.« Eckhardt: *Ism. Balassi*, 247. l.

⁴² Eckhardt: *Ism. Balassi*, 212. l.

⁴³ Takáts: *Régi kapitányok* 330. és köv. l.

⁴⁴ Természetesen az akkori idők hadseregeinek belső szolgálati rendje nem hasonlítható össze a maival. A ránk maradt hiányos adatok azonban arra engednek következtetni, hogy a hadseregek élete eléggé pontosan körülhatárolt keretek között folyt. S ha ezek a szabályok nem is voltak minden esetben írásban rögzítve, szokásokká váltak, s mint ilyenek törvényerővel bírtak. Altalános érvényű, a hadsereg vezetésére által kibocsátott szabályzatok abban az időben még nemigen voltak. Inkább katonai kézikönyvekről, mindentudó kis »Discursusok-ról tudunk, melyeket egy-egy tapasztalt hadvezér vagy a haditudományokért lelkesedő műkedvelő, — mint Machiavelli — írtak. Balassi idején ilyen kézikönyv volt Schwendi Lázár: *Kriegs-Discurs von Bestellung dess gantzen Kriegswesen*. Frankfurt a. M. 1593. c. könyve, mely részletesen foglalkozik a táborozás, a menet, az ellátás, a katonai fegyelmzés és büntető bíráskodás kérdéseivel, az őrszolgálat stb. 1616-ból származik az első magyar nyelvű »Hadi szabály« gyűjtemény is. (L. Gömöry Gusztáv. *Hadi szabályok a magyar lovasság és hajdúk számára*. Hadtört. Közl. 1891.) A végvárok belső szolgálatának rendjét »rendtartások szabályozták, melyek főleg az őrszolgálat, a fizetési renddel, az ellátás kérdéseivel, fegyverek gondozásával foglalkoztak. L. Takáts: *Magyar erösségek. Rajzok a török világból. II. köt.* Rohonyi Gyula: *A magyar hadtörténelem hadadói katonai szabályzataiból*. Hadt. Közl. 1954. 1. szám.

⁴⁵ Takáts: *Régi kapitányok*, 322. l.

⁴⁶ Hogy ezek a riadógyakorlatok miképpen zajlottak le, nem tudjuk. Mindenesetre kellett, hogy legyenek, mivel a vár védelmi tervének megfelelő csoportosítást csak alapos gyakorlás után vehették fel a vár őrsei még éjjel is. Minden csapatnak megvolt a »maga pontosan kiszabott helye: a lovasság a huzárvarban gyülekezett, vagy a vár piacán, a gyalogság megszállta a bástyákat és a falakat. Takáts: *Rajzok II.* köt. 117 — 118. l.

Tehát nem volt jó csapattiszt. Ezért nem bíztak reá fontosabb várat, mert ott a vitézség mellé pontosság, fegyvelmező készség is kellett s nélkülözhetetlen volt a szolgálat ellenőrzése is. Közömbössége a szolgálat dolgaival szemben okozta azt is, hogy nem tudott sokáig egy helyben maradni. Bármennyire is szerette a vitézi életet és bármennyire lelki szükséglet volt számára, mégsem töltötték ki életét a szolgálati élet apróságai.

Hiányzott belőle a stratégiai és a hadtudományi érdeklődés. Nem érdekelték a stratégiának, a szervezésnek, a kiképzésnek, ellátásnak a kérdései.

Erre a katonai fogyatékoságra két dologból következtethetünk. Egyik az, amit már említettünk: költészete csak a huszárság dicsőítése, mintha a várakban nem is lett volna gyalogság. Pedig a gyalogság ebben az időben már nemcsak Nyugat-Európában, de nálunk is döntő fegyvernem. Hiszen éppen a végvári vonal kifejlődése adott lökést a gyalogság fejlődésének is. Nélkülük nem lehet a várakat megvédeni, és a várak kapitányai egyre kérik, hogy az őrséget gyalogsággal erősítsék meg.⁴⁷ És itt van már a török legfélelmetesebb ellenége, a portyázó harcok nélkülözhetetlen fegyverneme, a magyar könnyű gyalogság, a hajdúk! Ott vannak a várakban mindenütt és létszámuk már 1554-ben nagyobb volt, mint a huszárságé.⁴⁸

Szinte igazságtalan és méltánytalan a gyalogságnak ez a mellőzése Balassi költészetében, hiszen jóban-rosszban osztozott a huszársággal. Sőt inkább csak a rosszban. A gyalogság vállán volt a szolgálat legnehezebb része, éjjel csak ők adják az őrséget és nappal pedig a vár berendezéseit javítják. Még a korabeli jelentés is szánakozva ír a hajdúk sanyarú sorsáról: »Éjjel strázsát áll, verraszt cirkál, vártán hál, nappal pedig az kapun vagyon. Minden szolgálat csak rajtok vagyon szegényeken.«⁴⁹ És a végvári életben annyira fontos zsákmányszerzés tekintetében is sokkal hátrányosabb helyzetben vannak, mint a huszárok: ezek lóra pattanva máris ott teremhettek valamelyik hódoltsági falu határában vagy török vár alatt és bő zsákmánnyal térhettek vissza. A gyalogosoknak ez nem ment ilyen könnyen: a jó lovakon járó törökök egykettőre utolérhették őket. De a harcban is a gyalogságra hárult a legnehezebb feladat. A huszárok, ha a helyzet rosszra fordult, lovaik sebes vágtaiban menedéket találhattak, míg a gyalogság igen sokszor ott pusztult a harcmezőn.⁵⁰ Ott volt a gyalogság Balassi szemei előtt. Látta, látnia kellett őket, de egy szóval sem emlékezett meg róluk: nem tartoztak bele az ő világába, s a közvetlen élmények nagy énekese, miért törődött volna velük?

Közömbös volt a katonai tudományokkal szemben is. Olvasta Machiavelli könyvét: *Az államról*, s Rimayhoz írt levelében csak ennyit jegyez meg róla: »Kegyelmednek új esztendőbeli kedveskedő ajándékom emlékezetire küldtem két könyvet is. . . Igazán írhatom Kegyelmednek, hogy semmi írás-olvasásból efféle politikai tiszteknek igazgatása módjában annyit én nem okoskodtam, mint ez egymással ellenkező két atornak írásából.«⁵¹ A könyvből tehát csak a politikai tanulságok ragadták meg, holott mintegy harminc fejezete tisztán csak katonai kérdésekkel foglalkozik. Machiavelli korának nemcsak legnagyobb politikai írója volt, hanem katonai teoretikusa is. Korának hadtudományi problémái közül a két legfontosabbat felismerte: a nemzeti, állandó hadsereg és a gyalogság jelentőségét. Művében ezenkívül benne van a kor katonai elméletének egész problematikája: a tüzérség alkalmazásának kérdései, a várharc, a gyalogság és a lovasság viszonya, a kiképzés fontossága, a szervezés, a vezetés leglényegesebb problémái.

Szinte érthetetlen, hogy Balassi, korának egyik legműveltebb embere, ennyire közömbös maradjon az általa is gyakorolt és kedvelt hadi mesterség elméletével szemben. Talán az tette szkeptikussá a hadi tudományok iránt, hogy mindaz, ami ennek a jegyében folyt: a török ellen viselt nyugati háború, teljesen eredménytelen maradt? Hogy mindegyik birodalmi hadsereg, legyen az bármilyen erős, itt Magyarországon a török ellen nem tud eredményt elérni és csúfosan felbomlik, szinte szétmállik? Hogy minden nyugati haditudomány ellenére az egyetlen eredményes eljárás a törökkel szemben a magyar hadak portyázó harcmodora? Lehet, hogy a közvetlenül tapasztalt tények ereje befolyasolta és emiatt nem tarthatta sokra Nyugat hadi elméletét. De éppen azért, mert így volt, mert a tények ennyire megáforták az elméletet, miért nem váltott ki belőle ellenkezést? Miért nem kezdett vitába a lovas tiszt Machiavellinek ilyen kijelentésével, hogy »a hadsereg alappilére és idege, amivel a legtöbbet

⁴⁷ Takáts Sándor: *A magyar gyalogság megalakulása*. Bp., 1908. 14. és k. l.

⁴⁸ Demkó Kálmán: *Magyarország hadereje a XVI. században*. Hadt. Közl. 1916–17. (5 közl.). A gyalogság létszáma ekkor 8420 fő, a lovasságé 5997 fő.

⁴⁹ Takáts: *Id. mű* 28. l.

⁵⁰ Balassi János, Bálint apja, 1562-ben vereséget szenvedett a töröktől. A vereség oka az volt, hogy a lovasság magára hagyta a gyalogságot: »Lovasaink pedig. . . anélkül, hogy megütököztek volna az ellenséggel, elfutottak és engem a gyalogsággal együtt ott hagytak.« Eckhardt: *Ism. Balassi* 93–94. l. Ugyanilyen eset fordult elő 1577-ben Győrnél, 1587-ben Buda alatt, 1592-ben Szikszónál. Takáts: *Rajzok*.

⁵¹ Balassi levele Rimayhoz, 1591. januárjában. A két könyv közül az egyik »Az államról« latin fordítása: *Di putatio de Republica Romanorum* (az általunk használt német fordítás címe: *Vom Staate*). A másik könyv címét nem tudjuk. *Összes Művei*, 381. l.

kell törődni, a gyalogság.«⁵² Machiavellinek a nemzeti hadsereg felállítására és a zsoldosok használhatatlanságára vonatkozó kijelentései semmilyen gondolatot nem keltek benne akkor, amikor a magyar katonaságot mindenütt idegen zsoldosokkal akarja helyettesíteni a bécsi udvar? A végvári harcokban felnőtt és várkapitányságra pályázó katonának nem ragadta meg a figyelmét Machiavelli kijelentése, hogy várak építése teljesen felesleges, mert »jó hadsereggel rendelkező országnak nem szükségesek várak, ahol pedig nincs hadsereg, ott haszontalanok.«⁵³ Machiavelli éles szemmel felismerte, hogy a hadsereg szabályozott csatarendje, nemcsak taktikai szempontból fontos, hanem a hadsereg harci morálja miatt is: »A rend az, ami igazi bátorságot és kedvet szül. A jó csatarend állandóan új bátorságot és új tüzet ad.« És más helyen: »A hadsereget nemcsak azért kell sorban és rendben felállítani, hogy rendezetten harcoljon, hanem azért is, nehogy valami véletlenség zavart idézzon elő.«⁵⁴ Tehát a hadakat egységes, zárt tömegekben kell felállítani és módszeres eljárással kell csatába vinni. Mindez egészen más, mint a végvári harcok gyors, rajtaütő taktikája, melyekben nincs szabályszerű felállítás, tagolt harcrend, hanem a kis csoportok terephez alkalmazkodó önálló mozgása, gyors rácsapása és hirtelen visszavonulása. Úgy látszik, mindez Balassiban nem indított meg semmi különösebb reakciót, pedig nála kisebb költők felismerték és kifejezték, ahogyan ezt már más helyen kifejtettük.⁵⁵ A magyar hadtörténelem alapvető ellentmondásáról van szó, a portyázói és reguláris hadviselés ellentétéről, melynek feloldása és kiegyenlítése tette Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort, Zrínyi Miklóst, II. Rákóczi Ferencet nagy hadvezérré.⁵⁶

A katonai elmélettel szemben való közömbössége miatt nem volt »ez az mi elmés tudós Balassi Bálintunk«⁵⁷ egyben tudós vitéz is. Pedig ahhoz, hogy valaki a katonai pályán érvényesülhessen, hogy magasabb beosztásokat nyerjen, például, hogy valamelyik nevesebb vár kapitánya lehessen, ilyen »tudós vitéznek« kellett lennie.⁵⁸ A stratégiai tudás Balassi Bálintban hiányzott, pedig apjánál megvolt. Bálint kiváló taktikai érzékkel szervezte meg vállalkozásait, jól felmérte a vállalkozások közvetlen környékének erőviszonyait, de a stratégiai helyzet egésze nem érdekelte úgy, mint apját, aki a várait fenyegető veszélyen túl, a török egész hadseregének terveire akart kicsikarni adatokat az elfogott török főtisztból.⁵⁹

Balassi Bálint nem érvényesült a katonai pályán, de amint látjuk, nem is érvényesülhetett. Tehát afelett való »morgolódása«, hogy »az szolgálatra sem lévén hivatala«, nem volt egészen jogosult.

A hősi halál

A katona Balassi arcképének megrajzolásánál kitértünk egyéni, testi, fizikai adottságaira, kiemeltük taktikai vezető képességeit, igyekeztünk magyarázatot találni katonai pályafutásának sikertelenségére, rámutattunk a katonai elmélettel szemben tanúsított közömbösségére. Láttuk mint a XVI—XVII. századi sajátos magyar vitézi erkölcs énekesét. Kutatásaink legérdekesebb eredménye, hogy a katona Balassi tetteiben, ugyanúgy, mint a költő Balassiban, valami csalhatatlan biztos érzék, ösztönösség nyilvánul meg. »A legdrámaibb benne a zseni ösztönös munkálása, sikeres küzdelme a kifejezésért egy olyan nyelv eszközeivel, mely addig csak egyszerű igényekre volt berendezve« írja a költő Balassiról Eckhardt Sándor,⁶⁰ de ugyanez áll a katonára is. Ösztönösen felismerte a magyar huszárok hadtörténelmi jelentőségét, a portyázó harc fontosságát. És ahogyan a költő ösztönös biztonságával írta szerelmi verseit olyan időben, amikor senki »az szerelem argumentumában való énekének munkáját nem javalja peng, sőt kárhözhatná«⁶¹ — ugyanúgy a katona is biztos érzékkel választja a könnyű lovasságot és a portyázó taktikát olyan időben, amikor az leszorul a hadi tudomány perifériájára. Láttuk, hogy a vitézi élet igenlése is elsősorban ösztönös választás volt a társadalom, a szerelem és a belső feszültség bajaival és zavaró érzésével szemben. Ösztönös biztonsággal ragadta meg és fejezte ki a magyar vitézi erkölcsöt és látta meg taktikát formáló erejét. S, mindaz, amit verseiben leírt, a lovak, a fegyverek, a táj, a vadászat, a baj-

⁵² Machiavelli: *Vom Staate*, 246. l.

⁵³ Uo. 270. l.

⁵⁴ Uo. 432. és 371. l.

⁵⁵ *Adatok az alkuruc balladák vitájához*. Kézirat. Az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelenő tanulmány.

⁵⁶ Közismert dolog, hogy Rákóczi mennyire fontosnak tartotta a reguláris hadviselést. Zrínyi pedig majdnem ugyanazt mondja, amit Machiavelli: »Rendeld meg táborodat, a seregeidet, ha akarod, hogy confusio ne jöjjön köziben.« *Id. mű*: 317. l.

⁵⁷ Rimay írja róla. Dézsi: *Id. mű*, 11. l.

⁵⁸ Így pl. 1557-ben Eger kapitányságát nem kaphatja meg Kisserényi Mihály, mert »Eger várába hadban jártas, harcon forgott és tudós vitéz kell s nem olyan, mint Kisserényi.« Takáts: *Régi kapitányok*. 199. l.

⁵⁹ Lásd az 1575-ben Ali vajdával felvett vallomási jegyzőkönyvet. Eckhardt: *Ism. Balassi* 62. és köv. l.

⁶⁰ Eckhardt: *Balassi* 219. l.

⁶¹ Rimay szavai: Dézsi: *Id. mű*, 10. l.

társak — a huszártiszt élményanyaga, de egyben a XVI. század hadtörténelmi valóságának szerves részei. A zseni ösztönös biztonsága ez — bár egyúttal forrása is katonai korlátainak.

Nem lenne azonban teljes ábrázolásunk, ha a katona Balassinak csak az ösztönösségét emelnénk ki. Zaklatott élete ellentmondásainak feloldása a hősi halálban, a vitézi erkölcs tettel való bizonyítása tudatos volt. Maga választotta, tudatosan akarta és ezzel vált a magyar katona örök mintaképévé, ezzel tette fel a koronát művére. Úgy fejezte be életét, ahogyan az a katona ember számára a legszebb: »Az ember az egész életét úgy rendelje el, hogy jól halhasson meg, mert finis coronat opus« — mondta Zrínyi.⁶²

Hősi halála Esztergom alatt a hazáért vállalt magasztos áldozat. »Hiszen azt akartuk atyánk, hogy így legyen« — mondotta halálos ágyán és így lett a magyar irodalom nagy mestere, a vitézi élet ösztönös énekese, a XVI. század egyetlen lehetséges magyar életformájának tudatos elfogadója és kiteljesítője.

⁶² *Id. mű* : 360. l.